

Т. В. БУРЛАЙ,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу економічної теорії
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

РИЗИКИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ АСОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Зазначено, що нові соціально-економічні реформи та значні бюджетні обмеження, задекларовані урядом наприкінці 2014 р., несуть очевидні ризики для збереження моделі соціальної держави в Україні. Обґрунтовано, чому перехід до асоціальної моделі розвитку держави матиме негативні наслідки довгострокової дії як у внутрішньому, так і у зовнішньому вимірі. Наголошено, що мінімізація таких наслідків — одне з пріоритетних завдань формування та реалізації вітчизняної соціальної політики на поточному етапі.

T. V. BURLAI,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher, Department of Economic Theory,
Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

RISKS OF THE FORMATION OF A MODEL OF ASOCIAL STATE IN UKRAINE

It is indicated that the new socio-economic reforms and significant budgetary restrictions declared by the government at the end of 2014 bear the obvious risks for the conservation of a model of social state in Ukraine. It is substantiated why the transition to the asocial model of state's development will have the long-term negative consequences in the internal and external dimensions. It is emphasized that the minimization of such consequences is one of the priority tasks of the formation and realization of the domestic social policy on the current stage.

У контексті пошуку шляхів виходу України з кризи потрібно зазначити неприпустимість застосування моделі асоціальної держави, яка може бути використана у зв'язку із задекларованими урядовцями наприкінці 2014 р. намірами провести нові соціально-економічні реформи та кардинально скоротити обсяги соціальних витрат бюджету і позабюджетних державних фондів. Скорочення здійснюватиметься за рахунок: відмови від багатьох пільг, компенсацій, допомоги і соціальних послуг для найбільш соціально уразливих верств населення; помітного зменшення видатків на освіту та охорону здоров'я; підвищення пенсійного віку та оптимізації пенсійного забезпечення; скорочення обсягу соціальних послуг і зниження рівня матеріального забезпечення, передбачених системою загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Бурлай Тетяна Вікторівна (Burlai Tetyana Viktorivna) — e-mail: btv2008@ukr.net.

Ідентифікацію України як соціальної держави, яка “визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципами соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві” *, закріплено на законодавчому рівні. Відповідними статтями Конституції України визначено невід’ємні права її громадян на соціальний захист, житло, освіту, медичну допомогу та послуги охорони здоров’я, що, власне, є передумовою того, щоб вважати нашу державу соціально орієнтованою. Тож відмова від цього напрямку може мати значні негативні наслідки для її соціально-економічного розвитку, особливо в довгостроковому періоді.

Варто підкреслити, що скорочення соціальних зобов’язань і фактично самої соціальної сфери держави призведе до виникнення серйозних викликів і загроз для багатьох стратегічно важливих напрямів. Це може вплинути на забезпечення ефективності процесів формування людського та соціального капіталу, а також макроекономічного розвитку, побудову економіки знань та повномасштабну європейську інтеграцію України.

Конкретизуючи тези, доцільно окремо зупинитися на зазначених викликах і загрозах з огляду на два аспекти: внутрішній і зовнішній.

Внутрішній аспект полягає в тому, що фактична відмова України від соціально орієнтованої моделі розвитку означатиме погіршення стандартів і, відповідно, рівня та якості життя значної частини населення. За експертними оцінками, донедавна в Україні налічувалося понад 130 категорій одержувачів (за соціальними та професійними ознаками) різних видів соціальних виплат, а кількість громадян, які мають законодавчо закріплене право на різні соціальні пільги, становить майже 15 млн. осіб [1]. І це стосується тільки пільг, а загальна чисельність українських громадян, які потребують соціального захисту та підтримки, є набагато більшою. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, в нашій країні – 12,3 млн. пенсіонерів, 2,8 млн. інвалідів усіх категорій, понад 2 млн. осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, 1,6 млн. ветеранів Великої вітчизняної війни та воїнів-інтернаціоналістів, 600 тис. матерів-одинок, понад 90 тис. дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Крім того, через події, що розгорнулись у 2014 р. у Криму та на Сході країни, з’явилася нова категорія соціально уразливих громадян – це внутрішньо переміщені особи. За даними Офісу ООН з координації гуманітарних зусиль, на кінець листопада 2014 р. в Україні чисельність таких людей перевищила 490 тис. і має тенденцію до значного зростання. Також у зв’язку з воєнним конфліктом у східних регіонах країни (на територіях проведення антитерористичної операції) щонайменше кілька десятків тисяч військовослужбовців та демобілізованих громадян України отримають статус учасників бойових дій і законні права на соціальні гарантії та пільги.

Отже, узагальнена категорія українців, які належать до соціально незахищених верств населення, та інших одержувачів соціального забезпечення, в тому числі у сфері надання соціальних послуг, освіти та охорони здоров’я, є надзвичайно масштабною. Тож значне скорочення обсягів державної соціальної підтрим-

* Цитується згідно з офіційним тлумаченням, наведеним у Рішенні Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KS12003.html.

ки таких громадян призведе до серйозних викликів у суспільному розвитку країни, а саме до:

- зниження рівня та якості життя населення, зростання безробіття, поширення бідності і, як наслідок, збільшення соціальної напруженості, маргіналізації та криміналізації суспільства;

- демонтажу існуючої системи соціального захисту населення, масового скорочення її співробітників (у квітні 2014 р. було звільнено 12 тис. соціальних працівників, які надавали послуги ветеранам, інвалідам, сім'ям з дітьми, що потрапили у складні життєві обставини) та, відповідно, обсягів і масштабів надання соціальної допомоги тим, хто її потребує;

- погіршення якості національної робочої сили у зв'язку із заморожуванням зарплат, зменшенням обсягів соціального страхування та зростанням витрат на утримання сім'ї (в тому числі на медичну допомогу, освіту, культурний розвиток);

- поширення бідності серед працюючих: загострення проблем трудової міграції. У даному контексті важливе застереження міститься в останньому звіті Міжнародної організації праці (МОП) "Заробітна плата у світі у 2014–2015 роках", автори якого попереджають, що стримування зростання заробітної плати та урізання соціальних пільг працівникам можуть сприяти серйозному скороченню виробництва і торгівлі [2];

- зменшення народжуваності і тривалості життя населення, подальшого погіршення демографічної ситуації у країні;

- зростання соціальних нерівностей та відчуження, а також протестних настроїв громадян через погіршення їхнього "соціального самопочуття";

- загрози "соціального вибуху" та дестабілізації суспільства (виходячи з досвіду як розвинутих держав, так і країн трансформаційного типу). Це свідчить про вирішальну роль якості життя та цінностей для національних стратегій розвитку, доводить, що "у кінцевому підсумку незадоволеність якістю життя разом з низьким рівнем свободи вибору ініціює соціальну трансформацію та політичні процеси, часто революційного характеру" [3, с. 415];

- масштабного скорочення людського та соціального капіталу держави, що гальмуватиме розвиток її людського потенціалу і призведе до втрати темпів у макроекономічній динаміці та міжнародній конкурентоспроможності.

У цілому вплив зазначених чинників соціальної природи може ще більше поглибити нинішній макроекономічний спад у нашій країні (тривалість якого, за оцінками Світового банку, прогнозується щонайменше на середньострокову перспективу [4]) та, відповідно, посилити кризові тенденції в українському суспільстві. За таких умов, ураховуючи деформованість вітчизняного інституційного середовища, важливо не допустити трансформації соціально-економічної кризи у систему, яка може на довгі роки загальмувати суспільний розвиток України.

Зовнішній аспект викликів і загроз, які може ініціювати перехід до асоціальної моделі розвитку нашої країни, насамперед пов'язаний з необхідністю виконання міжнародних зобов'язань України у сферах соціального захисту і праці, в тому числі ратифікованих нею: Європейської соціальної хартії (переглянутої); Європейської конвенції про здійснення прав дітей; конвенцій МОП, які стосуються питань зайнятості, прав інвалідів, гендерної рівності тощо, а також інших міжнародних договорів. Крім того, ще у 2000 р. Україна підписала Декларацію тисячоліття ООН та взяла на себе зобов'язання до 2015 р. досягти результатів у виконанні Цілей роз-

витку тисячоліття (ЦРТ), у тому числі тих, які полягають у подоланні бідності, забезпеченні доступу до якісної освіти впродовж життя людини, поліпшенні здоров'я матерів та скороченні дитячої смертності. За оцінкою Програми розвитку ООН (ПРООН), протягом останніх років Україна на шляху виконання вказаних ЦРТ досягла досить помітних позитивних зрушень:

- рівень бідності, оцінюваний як частка населення, яке споживає продуктів менше, ніж передбачено фактичним прожитковим мінімумом, скоротився більше ніж утричі (із 71,2% у 2000 р. до 22,1% у 2013 р.);

- кількість дітей, охоплених повною загальною середньою освітою, становить 99,6%;

- протягом 1995–2013 рр. майже вдвічі зменшилася дитяча смертність – з 14,7 до 8,0 на 1000 народжених живими дітей;

- материнська смертність знизилася майже вдвічі – з 24,7 у 2000 р. до 13,5 у 2013 р. на 100 тис. народжених живими дітей [5].

Досягти результативності у виконанні ЦРТ Україні вдалося завдяки реалізації, починаючи з 2000-х років, активної соціальної політики. Проте задеклароване наприкінці 2014 р. проведення антисоціальних реформ може призвести до втрати цих досягнень і за відповідними показниками соціального розвитку відкинути країну на 10–15 років назад. Це неприпустимо, особливо якщо врахувати, що найбільш значущим пріоритетом розвитку українського суспільства на період після 2015 р., зазначеним у підготовленій за підтримки ПРООН Національній доповіді “Україна після 2015 року: майбутнє, якого ми прагнемо”, є розбудова справедливого соціально інтегрованого суспільства, в якому для людей забезпечуються рівність можливостей і соціальна справедливість [6].

Також очевидно, що порушення міжнародних зобов'язань України в соціальній сфері може призвести до втрати репутації та надзвичайно ускладнить упровадження стандартів Європейської соціальної моделі, без чого повноцінна інтеграція до ЄС є неможливою. Втрати можуть бути пов'язані з такими ключовими структурними елементами цієї моделі, як:

- реалізація фундаментальних соціальних прав, зокрема, на справедливій умови праці, рівні можливості та відсутність дискримінації;

- забезпечення високого рівня соціального захисту, в тому числі шляхом застосування ефективних інструментів перерозподілу доходів у суспільстві;

- розвиток соціального діалогу;

- підтримка економічної та соціальної згуртованості громадян.

Слід зазначити, що перехід до моделі асоціальної держави в Україні як мінімум дуже ускладнить виконання “соціального розділу” Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 847, а як максимум – унеможливить повноцінну євроінтеграцію нашої країни, яка передбачає побудову єдиного соціального простору та поступову ліквідацію дисбалансів у соціальній сфері з Євросоюзом. Адже пріоритетом для ЄС, навіть незважаючи на затяжну кризу в його розвитку, залишається збереження соціальної моделі Європи, яка традиційно асоціюється з високими рівнями добробуту та стабільності держави. На думку представників Єврокомісії, забезпечувана цією моделлю необхідна захищеність соціальних прав людей гарантує зростання стійкості економічного розвитку та посилення здатності суспільства протистояти кризам [7].

Для відновлення та збереження Європейської соціальної моделі Єврокомісією на початку 2013 р. було ухвалено "Соціальний інвестиційний пакет" (Social Investment Package), спрямований на вдосконалення та фінансову підтримку систем соціального захисту країн-учасниць, а також Комюніке щодо соціальних інвестицій для економічного зростання та згуртованості, яке містить поліпшені стратегії щодо ефективного використання соціальних бюджетів. Вирішальна роль у них відводиться соціальним інвестиціям, які виступають одним з ключових факторів подолання кризи та вже сьогодні допомагають державам-членам запобігти появі великих фінансових і соціальних витрат у майбутньому [8].

Нині Україна та ЄС реалізують діаметрально протилежні стратегії щодо моделі соціальної держави, що, природно, може позначитися на євроінтеграційних перспективах нашої держави. Насамкінець слід акцентувати увагу на тому, що всі охарактеризовані виклики та загрози, пов'язані з можливим формування асоціальної моделі розвитку України, мають бути адекватно оцінені фахівцями і враховані при розробці державної економічної та соціальної політики.

Список використаної літератури

1. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. — К. : Центр громадської експертизи, 2009. — 104 с.
2. Глобальные темпы роста заработной платы стагнируют и отстают от докризисного уровня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_326899/lang--ru/index.htm.
3. *Квинт В.Л., Окрепилов В.В.* Качество жизни и ценности в национальных стратегиях развития // Вестник Российской академии наук. — 2014. — Т. 84. — № 5. — С. 412–425.
4. Global Economic Prospects. Having Fiscal Space and Using it. — Washington : World Bank, 2015. — January. — 193 p.
5. Цілі розвитку тисячоліття. Україна-2014 ; [за ред. В. Чебанова, В. Кнерр, Дж. Стейсі] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.idss.org.ua/arhiv/2014_19_12Dorovid.pdf.
6. *Лібанова Е.М., Балакірєва О.М., Єрмолаєв А.В.* та ін. Україна після 2015 року: майбутнє, якого ми прагнемо : нац. доп. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.iq.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/Post%202015%20Ukraine%20ukr.pdf>.
7. *Муйжніекс Н.* Сохранить социальную модель Европы [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.coe.int/ru/web/commissioner/-/preserving-europe-s-social-model#s4wJDVmWdbXg>.
8. Европейский Союз будет содействовать социальной сплоченности через социальные инвестиции [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://europa.com/europe/eu/1773-evropejskij-soyuz-budet-sodejstvovat-sotsialnoj-splochennosti-cherez-sotsialnye-investitsii>.

References

1. *Systema Sotsial'nogo Zakhystu ta Sotsial'nogo Zabezpechennya v Ukraini. Real'nyi Stan ta Perspektivy Reformuvannya* [The System of Social Protection and Social Provision in Ukraine. The Real State and Perspectives of Reformation]. Kiev, Center of Social Expertise, 2009 [in Ukrainian].

2. *Global'nye tempy rosta zarabotnoi platy stagniruyut i otstayut ot dokrizisnogo urovnya* [Global growth rates of wages stagnate and lag from the pre-crisis level], available at: http://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_326899/lang--ru/index.htm [in Russian].

3. Kvint V.L., Okrepilov V.V. *Kachestvo zhizni i tsennosti v natsional'nykh strategiyakh razvitiya* [Life quality and values in the national strategies of development]. *Vestnik Ross. Akad. Nauk – Bull. Ross. AS*, 2014, Vol. 84, No. 5, pp. 412–425 [in Russian].

4. *Global Economic Prospects. Having Fiscal Space and Using it*. Washington, World Bank, January 2015.

5. *Tsili rozvytku tysyacholittya. Ukraina-2014, za red. V. Chebanova, W. Knerr, Dzh. Steisi* [The Millennium Development Goals. Ukraine-2014], edited by V. Chebanov, W. Knerr, J. Stacy, available at: http://www.idss.org.ua/arhiv/2014_19_12Dopovid.pdf [in Ukrainian].

6. Libanova E.M., Balakireva O.M., Ermolaev A.V. et al. *Ukraina pislya 2015 roku: maibutne, yakogo my pragnemo* [Ukraine after 2015: the future desirable for us], available at: <http://www.iq.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/Post%202015%20Ukraine%20ukr.pdf> [in Ukrainian].

7. Muizhnieks N. *Sokhranit' sotsial'nyu model' Evropy* [To conserve the social model of Europe], available at: <http://www.coe.int/ru/web/commissioner/-/preserving-europe-s-social-model#s4wJDVmWdbXg> [in Russian].

8. *Evropeiskii Soyuz budet sodejstvovat' sotsial'noi splochnosti cherez sotsial'nye investitsii* [European Community will favor the social solidarity through social investments], available at: <http://euroua.com/europe/eu/1773-evropejskij-soyuz-budet-sodejstvovat-sotsialnoj-splochnosti-cherez-sotsialnye-investitsii> [in Russian].